

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З АРХІВІВ КИЄВА І МОСКВИ ПРО ІСТОРІЮ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1906-1917 РР.)

Висвітлено інформативні можливості фондів Центрального державного історичного архіву у Києві (ЦДІАК) та Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ) у Москві на предмет вивчення діяльності в 1906-1917 рр. депутатів Державної думи Російської імперії, обраних від губерній Наддніпрянської України.

Ключові слова: Державна дума Російської імперії, депутати, архіви, ЦДІАК, ГАРФ.

Освещены информативные возможности фондов Центрального государственного исторического архива в Киеве (ЦДИАК) и Государственного архива Российской Федерации в Москве на предмет изучения деятельности в 1906-1917 гг. депутатов Государственной думы Российской империи, избранных от губерний Приднепровской Украины.

Ключевые слова: Государственная дума Российской империи, депутаты, архивы, ЦДИАК, ГАРФ.

The article highlights informative sources of the funds of Central State History Archives in Kyiv (TsDIAC of Ukraine) and State Archives of the Russian Federation in Moscow (GARF) about the activities of the Russian Empire State Duma deputies from the provinces of Naddnipryanska Ukraine in 1906-1917.

Key words: State Duma of the Russian Empire, deputies, archives, TsDIAC of Ukraine, GARF.

Архівні установи зберігають великі масиви документації, що відбиває процеси становлення і діяльності вищого представницького органу Російської імперії останнього періоду її існування – Державної думи. На їх основі створено вже тисячі наукових досліджень, і цей процес продовжується, поширюється і поглиблюється. І в Україні, і, особливо, в Російській Федерації думська проблематика стає дедалі більш популярною серед дослідників. В Україні актуальним є вивчення власної історії, розглянутої через призму участі українців у думському процесі [4; 5; 12].

У Росії вивченню всього, пов'язаного з історією Державної думи, дедалі більше уваги приділяють науковці з регіонів, представники неправославних конфесій і т. ін. [див.: 16]. Досліджується у зв'язку з роботою Державної думи широке коло питань політичного розвитку, соціально-економічного, ідеологічного тощо, з використанням різних підходів і дослідницьких методик [2; 3; 8; 10]. Особливо активізувалися подібні дослідження у зв'язку із відзначенням на державному рівні сторічного ювілею з дня початку роботи першої Державної думи, трактованого як сторіччя російського парламентаризму. Політичний бік питання – легітимація діяльності сучасної Думи РФ стимулював також суто науковий прогрес у його дослідженні [13]. Ця робота продовжується, горизонти її розширюються, теми урізноманітнюються аж до поширення в російській науковий простір поняття про статус депутата Думи

як *homo politicus* («людина політичної») [11, с. 119]. На рівні кандидатських дисертацій існують спеціальні дослідження історіографічного плану та роботи в царині джерелознавства [7; 19].

В Україні цей останній аспект найдетальніше опрацьований стосовно наказів думським депутатам, характерного джерела масового характеру [21; див. також 17; 15]. Цей приклад показує нові можливості, які відкривають сучасні методики обробки уже, здавалося б, опрацьованого матеріалу, за допомогою використання персональних ЕОМ, кліометрики і т. п. Проте фахівці відзначають наявність і інших можливостей для виявлення нової інформації, можливо, непрямо присутньої в архівних документах, які дають, наприклад, методи біографістики, просопографії, структурно-функціонального аналізу [22, с. 177; 20, с. 419; 18] і т. ін. Але кількість і розмаїття практично взагалі ще не опрацьованого матеріалу, зокрема, в обласних архівах України, залишаються дуже великими.

Отже, предметом цього повідомлення є неопубліковані джерела з архівних фондів України та Російської федерації, розглянуті з позиції вмісту в них інформації про думський (парламентський) процес у Російській імперії на початку ХХ ст. та можливості її використання для реконструкції суспільних пріоритетів. Метою цього повідомлення є висвітлення окремих аспектів інформативного потенціалу двох центральних архівів – в Україні ЦДІА у Києві та в Російській Федерації ГАРФ у Москві – щодо

відтворення обставин життя та політичної діяльності обраних від губерній Наддніпрянської України депутатів Державної думи Російської імперії.

Системне ж опрацювання регіональних архівів на предмет думської тематики іще, очевидно, попереду – на сьогодні такі дослідження радше виключення. Причини цього зрозумілі – в центральних архівах, зокрема в Україні в ЦДІА у Києві, та в Російській Федерації – у Державному архіві Російської Федерації (ГАРФ) у Москві та Російському державному історичному архіві (РГИА) в Санкт-Петербурзі матеріали зібрані в сконцентрованому вигляді і містять всі узагальнені дані, теж, як видається, далеко не повністю опрацьовані. Місцеві ж архіви, у даному разі розміщені в обласних центрах України та в Сімферополі, центрі АР Крим, містять первинну інформацію, більш важку для опрацювання – часом розпоршені, чорнові матеріали, часто несистематизовані, іноді з величезними лакунами. Багато документів навіть на найвищому рівні (в самій канцелярії Думи) знищувалися з кон'юнктурних причин [6, с. 45], ще більше документів на місцях не пережили політичних катаклізмів ХХ ст., зазнавши як зневажливого ставлення до них у формі вторинного використання, особливо в перші роки радянської влади, так і прямого фізичного знищення в роки воєнних дій [9, с. 8].

Якщо з цієї точки зору проаналізувати фонди, скажімо, найближчого автору географічно, багатого в цілому Державного архіву Херсонської області, то тут збереглася тільки дуже невелика частина документів Дніпровської повітової у справах виборів у Державну думу комісії (ДАХО, ф. 208, 14 спр., 1905-1907, 1912 рр.) [9, с. 21–22]. Можливо, тому, що на момент виборів (1906, 1907 і 1912 рр.) Дніпровський повіт був у складі Таврійської губернії, де документи відповідної тематики представлені чи не зразково. І ніяких слідів про діяльність виборчих комісій шести повітів власне Херсонської тодішньої губернії, тобто Херсонського, Ананьївського, Єлисаветградського, Одеського, Олександрійського та Тираспольського. Якби не було дотичних джерел, наприклад, місцевої преси, то про існування таких комісій дослідникам довелося б хіба що вибудувати логічні припущення: депутати від Херсонської губернії в Думі були, отже, вони обиралися згідно з установленою законом процедурою, – отже, були й повітові з виборів у Державну думу комісії.

Найбільший в Україні, хоч і не сконцентрований в одному якомусь фонді масив документів з нашої теми міститься в ЦДІА України в Києві. Багатим у цьому відношенні є фонд Канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора (ф. 442). В ньому відклалися документи, за якими можна прослідкувати роботу вищих державних органів Росії по організації думських виборчих кампаній у регіонах по всьому адміністративному ланцюжку через царські маніфести, сенатські укази, міністерські циркуляри і через розпорядчо-виконавську документацію генерал-губернатора, губернаторів, представників дворянського самоуправління, що координували виборчу роботу на місцях.

Матеріали, що стосуються висвітлення настроїв населення, діяльності політичних партій і окремих осіб, обстановки на місцях напередодні та під час роботи Думи найкраще відбиті у фондах губернських жандармських управлінь (Київського – ф. 274, Подільського – ф. 301, Харківського – ф. 336, Чернігівського – ф. 1439) та ін., а також охоронних відділень (ф. 275 – Київського, ф. 386 – Одеського) та розшукових пунктів (ф. 321 – Полтавського, ф. 359 – Миколаївського) та інших.

Дуже цінні відомості, хоч і сховані під бюрократичними нашаруваннями, можна знайти у фондах судових установ, як Київська судова палата (ф. 318) або в справах прокурорів судових палат (ф. 419, прокурор Одеської судової палати) чи окружних судів (спр. 559 в фондї Чернігівського ГЖУ, ф. 1439). Там накопичилися рапорти нижніх чинів поліції, скарги селян, заяви міських обивателів тощо. Тобто той первісний матеріал, що висвітлює прояви політичного життя саме в «низах», «масах», який губиться зазвичай у препарованих документах, що подаються вищому начальству.

Такого матеріалу не бракує, звичайно, і в матеріалах департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. Йдеться насамперед про матеріали охоронного відділення цього департаменту (ф. 102, ДП, ОО) та документи, виділені в окремі діловодства (з першого по восьме, напр. : ф. 102, ДП, 4-е делопр.). Ці структурні підрозділи МВС, серед іншого, опікувалися внутрішньою політичною безпекою у всій імперії. Місцевий матеріал у документах центральної поліційної установи міститься в донесеннях з місць, як ілюстративний при аналітичних оглядах про політичну ситуацію в губерніях. Він також міститься в доповідних записках про ситуацію у великих містах або промислових зонах, наприклад, у донецько-криворізькому гірничому районі, зроблених на запити інших міністерств, зокрема, міністерства фінансів, та в прямому вигляді – як-от списків потенційних виборщиків з губерній тощо. Всі названі матеріали департаменту поліції МВС зберігаються в Державному архіві Російської Федерації (ГАРФ) у Москві, а картотеска по нагляду за сумнівними в політичному відношенні підданими, в тому числі думськими депутатами, як видається, міститься в тих самих дубових шафах і ящиках із бронзовими ручками, що пам'ятають міністра Столипіна і його попередників.

Це дуже популярний серед дослідників фонд, проте далеко не вичерпаний, як і саме історичне джерело в принципі. До того ж, думська тематика є настільки всеохоплюючою, що для її вивчення придатні загалом чи не всі фонди, в яких відклалися документи з суспільно-політичного життя імперії в найширшому тлумаченні цього поняття. Бо думські депутати були дітьми свого часу, і час цей з необхідністю фіксувався в їх біографіях, обставинах життя, заняттях – від буденної повсякденності до злетів, якими було для нікому невідомого далі свого кутка селянина чи робітника до обрання його в члени Державної думи Російської імперії, з усіма наслідками, що витікали з цього факту. Найменший з них –

це збереження для історії імені конкретної людини. Депутатський корпус, обраний з території дев'яти «малоросійських» губерній на основних і додаткових виборах у Думу I-IV скликань (1906-1917 рр.), налічує наразі 382 особи.

Життя й діяльність багатьох із них стали предметом пильної зацікавленості охоронних органів, а відтак були задокументовані, нехай і у специфічному жандармському висвітленні, без особливої різниці щодо рангу, впливу чи політичного забарвлення «об'єкта». Не помічається там ніякого визначного свого часу «єдиного вірного» класового підходу: жандарми заводили справи на депутатів із поміщиків і інтелігенції, робітників і селян, духовенства та інших прошарків населення. Це добре видно на єдиному принципі організації каталогу Департаменту поліції, про який іде мова. Так, окремі сторони життя відомого депутата трьох скликань від Волинської губернії поміщика середньої руки і російського націоналіста за духом і за фракційною належністю в Думі зафіксовані у восьми справах департаменту поліції, зареєстрованих відповідним чином у каталожних картках: двох – охоронного відділення, чотирьох – шостою, і по одній справі першого і четвертого діловодства. Ці справи датуються 1907-1916 роками (ф. 102, 1-е делопр., 1907, д. 3228; ф. 102, ОО, 1916, д. 307а). Професор, колишній ректор Харківського університету, впливовий голова бюджетної комісії в Думі і просто солідний октябрист Михайло Алексеєнко є фігурантом шести справ з чотирьох по охоронному відділенню і двох по 6-му діловодству. У всіх, крім однієї справи, Алексеєнко виступає як член Державної думи. В означенні однієї справи (ф. 102, ОО, 1911, д. 27 ч. 46) він значиться в каталозі як «професор».

Священик із Київської губернії, депутат Іоан Атаназевич, очевидно, був мало цікавим політичній поліції: проходить тільки у двох справах 4-го і 7-го діловодства за 1908 р., але з цікавою поміткою: «член Державної думи, прохач» (ф. 102, 7-е делопр., 1908, д. 4105). До слова сказати, ці помітки якогось жандармського діловода з надр відповідної канцелярії самі можуть складати дослідницький інтерес, як-от індекс «тр» – «проситель» – біля номера справи. Скупі, часто із скороченнями, слова скорописом, ці написи на картках служили для організації роботи зі справами, а вже в тих містилися більше чи менше детальні описи особи, котра якимось чином привернула увагу жандармського відомства. Тобто тут головні реквізити справи – це прізвище, коротке пояснення до нього, далі номер справи, рік та шифр структурного підрозділу департаменту поліції, де вона знаходилася. Тодішнє шифрування для поточної роботи, як видається, для більшості жандармських справ актуальне і до сьогодні, вже у вигляді архівного шифру справи.

І все ж чим більш активною чи потенційно небезпечною для влади була особистість, тим більше уваги їй приділяла «охранка». Робітникові і депутатові першої Думи від волостей Катеринославської губернії Льву Бабенку присвячено не дві, як у Атаназевича, а сім справ, з них три по охоронному відділенню і чотири по інших «столах». Причину

інтересу пояснюють два записи: «Лев Федоров Бабенко, член Государственной Думы, Екатеринославская губерния» та «Лев Федоров Бабенко, бывший матрос-контрорщик [каптерщик?】» (ф. 102, ОО, 1912, д.307а) – (останнє слово дрібним почерком і скорописом важко читається – О. К.). З біографії Бабенка не зовсім ясно, де саме він був «матросом-контрорником», проте згадано про його службу на Чорноморському флоті і причетність до повстання на флоті в 1905 р. [1], чого цілком достатньо для уваги до нього протягом 1906-1912 рр.

Так само не обійдені жандармською увагою і селяни-депутати. Прикладом такої уваги є чернігівський селянин Олексій Бабич, волосний писар, який арештовувався ще в 1905 р. за підозрою у причетності до Всеросійського селянського союзу. А коли Олексій Бабич був обраний у Думу, то предметом уваги департаменту поліції став не уже тільки він сам (ф. 102, 3-е делопр., 1906, д. 86; ф. 102, 4-е делопр., 1907, д. 85, ч. 10), але і його син (ф. 102, 4-е делопр., д. 85, ч. 7).

Окрім персонального нагляду, Департамент поліції системним чином здійснював нагляд за проведенням політичної агітації різними політичними силами і серед різних верств населення, особливо в рік виборів, слідкував за ситуацією на місцях. Документи, дотичні до такої роботи формувалися в окремі теки (ф. 102, 4-е делопр., 1912, д. 146 Об агитации среди приказчиков; ф. 102, 4-е делопр., 1912, д. 53, ч. 7. Разные сведения по Волынской губ., д. 71, ч. 7 Разные сведения по Таврической губ.) та ін. Теки з «різними відомостями» формувалися щорічно по кожній губернії, але йшлося там переважно про карні речі – розбої, насильства і т.п., до чого майбутні депутати практично не були причетні. Але матеріали такого роду важливі для реконструкції атмосфери в суспільстві, рівня його правової свідомості тощо. Суспільні ж настрої департамент поліції від слідкував окремо. Цим займалося саме четверте діловодство, яке концентрувало справи про них під індексом «ч. 9» відповідної справи (ф. 102, 4-е делопр., 1912, д. 54, ч. 9 Дело департамента полиции. 4-е делопроизводство по Полтавской губернии. Общественные настроения). Таким чином суспільні настрої населення, наприклад, Харківської губ. були у справі названого діловодства департаменту поліції під індексом спр. 83 ч. 9, Чернігівської – спр. 85 ч. 9 і т. д. Попри досить інтригуючу назву, громадські настрої описувалися вельми лаконічно, і на обраний нами 1912 рік, як рік виборів у четверту Думу, характеризувалися як спокійні та пасивні взагалі і песимістичні щодо Думи зокрема. Під окремим індексом (ч. 2) висвітлювався робітничий рух в усіх губерніях (напр., ф. 102, 4-е делопр., 1912, д. 84, ч. 2 Дело департамента полиции. 4-е делопроизводство по Херсонской губернии. Рабочее движение).

Найбільш інформативну для висвітлення думської проблематики частину спостережень департаменту поліції було сформовано в одну, 130-у справу, де індексом (частиною справи) позначалася губернія (ф. 102, 4-е делопр., 1912, д.130, ч. 28. (Дело департамента полиции) «О предвыборной кампании в 4-ю Государственную думу по Киевской губернии»).

Частина 83 справи стосувалася передвиборної кампанії в Харківській губ., ч. 84 – в Херсонській, ч.85 – по Чернігівській і т. ін. Ці справи формувалися за єдиною структурою – відкривалися директивною телеграмою департаменту поліції МВС стосовно організації нагляду за виборчим процесом (ніде не йдеться про пряме втручання в нього – О. К.) і закінчувалися інформацією про здійснені вибори і обраних членів у Державну думу з короткими характеристиками їх політичної позиції. Стосовно втручання політичної поліції у виборчий процес на місцях, то після гучного розголосу його під час роботи Думи першого скликання знайти сліди такого прямого втручання вкрай важко, хоча можна припускати, що воно було [14].

Таким же чином відслідковувався і документувався склад парламентських фракцій та поведінка її членів (ф. 102, 4-е делопр., 1912, д. 274, ч. 2 «О 4-й Государственной думе. Прогрессисты»; д. 274, ч. 3 л. «О 4-й Государственной думе. Октябристы») і т. ін. Загальний матеріал про функціонування Думи містила спр. 274, без індексу (ф. 102, 4-е делопр., 1912, д. 274 «О 4-й Государственной думе. Общая переписка»).

Як і у випадку з персональним наглядом, політична поліція імперії контролювала не тільки ліво-радикальні течії, а і суто монархічні (ф. 102, 4-е делопр., 1912, д. 148 «О союзе русских студентов»; д. 110 «О монархических организациях») та інші консервативні партії та організації, а також подібні суспільно-політичні угруповання різних відтінків ліберального та соціалістичного напрямів.

Зрозуміло, що їх діяльність також залишила документальні свідчення, які містяться тепер у ГАРФ і які також можуть служити джерельною основою при вивченні названої теми. Так, у фонді конституційно-демократичної партії (ф. 523) міститься, серед іншого, надзвичайно цікавий для нас документ – оригінал т. зв. «Виборзької відозви до народу від народних представників» (ф. 523, оп. 1, д. 423). Він не містить нічого нового в змістовному плані, але ці аркуші і аркушики (документ не має пагінації) проливають світло на обставини його підписання – здебільшого олівцем, бо передбачалося, що це підписання відбувалося в лісі під Виборгом, з додатками на окремих аркушиках із зазначенням «*прошу долучити і мій підпис*», іноді нерозбірливо і т.п. Пізніше ці обставини матимуть суттєве значення, оскільки підписи під відозвою стануть підставою для карного переслідування підписантів, а відтак – усунення їх від подальших виборів і участі в Думі.

Саме ці обставини – творення документа, його соціокультурний контекст приваблюють дослідників до автентичних архівних документів. Це стосуються, насамперед опублікованих документів, якщо це не

спеціальна археографічна публікація – адже робота над документом помітна і на стадії його чорнової, а потім чистової версії, як-от, наприклад, у протоколах засідань фракції кадетів у Державній думі (ф. 523, оп. 1, д. 1–5). Матеріали про депутатів правого спрямування містить фонд Постійної ради об'єднаного дворянства (ф. 434), активним діячем якої був депутат від Київської губернії Олексій Бобринський.

Кадетський партійний фонд, як і особовий фонд лідера цієї партії Павла Мілокова (ф. 579) з огляду на роль Партії народної свободи в модернізаційних процесах у Росії на початку ХХ ст., як і фонди департаменту поліції, чи названий дворянський фонд, містить загалом очікувані матеріали. Проте матеріали, який стосуються думських депутатів, зустрічаються і у справах установ уже радянського періоду. Це, наприклад, з огляду на долю Григорія Петровського та деяких інших робітничих депутатів ІV Думи, фонд 533 (оп. 2) – Всесоюзне товариство полікторжан і заслано-поселенців, або фонд 4888 (оп. 6) з не дуже примітною назвою «Архівні довідки за запитами установ і приватних осіб. 1922-1972 рр.». 495 справ цього фонду містять довідки радянського НКВС і установ, що йому наслідували на запити в основному партійних-державних органів СРСР стосовно політичної надійності тієї чи іншої особи, в тому числі і окремих колишніх думських депутатів, що не емігрували і не були до пори репресованими. Надзвичайно цікаві справи, в тому числі і з точки зору організації діяльності вже радянських «органів». Перелік таких не зовсім очікуваних фондів далеко не вичерпаний.

Але на завершення можна сказати – всі згадані в цьому повідомленні матеріали – і по персональному нагляду, і по відстежуванню виборчих процесів, думської і позадумської діяльності депутатів, соціально-економічної і політичної обстановки на місцях (власне у виборчих округах, губерніях, хоча це поняття в тодішньому законодавстві не акцентувалося), – є автентичними джерелами, створеними вельми потужними, широко розгалуженими державними структурами Російської імперії, а пізніше і СРСР. Вони відбивають, насамперед, бачення проблем її співробітниками. Звичайно, такі архівні матеріали вимагають верифікації і співставлення з джерелами іншого походження, вдумливого контекстуального прочитання і тлумачення, але в суті речей є основою для аналітичної роботи з реконструкції започаткування і розвитку модерного російського думського процесу і участі в ньому населення губерній Наддніпрянської України. В цьому сенсі полягає їх головна цінність для дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Лев Федорович // Государственная дума Российской империи: 1906-1917: Энциклопедия. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – С. 30.
2. Бабин В. Г. Проблемы национальной школы в государственной думе I-IV созывов: автореф. дис. ... канд. ист. Наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / В. Г. Бабин. – С.-Петербург, 1992. – 18 с.

3. Барсуков В. Л. Сибирские депутаты и аграрно-переселенческий вопрос в Государственной Думе. 1906-1914 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / В. Л. Барсуков. – Новосибирск, 1990. – 15 с.
4. Білокінь О. І. Українське питання в Державній Думі Російської імперії (1906-1917 рр.) : дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. І. Білокінь. – Х., 2001. – 221 с.
5. Бурда І. О. Національне питання в Росії 1905-1907 рр. (на матеріалах Державної Думи першого та другого скликань) : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Історія України» / І. О. Бурда. – К., 2004. – 17 с.
6. Глинка Я. В. Одиннадцать лет в Государственной думе. 1906-1917: дневник и воспоминания. Вступ. статья, подгот. текста, биогр. словарь и коммент. Б. М. Витенберга / Я. В. Глинка. – М. : Новое литературное обозрение, 2001. – 400 с.
7. Григорьева Ю. Г. Источниковедческие проблемы изучения материалов по истории создания I Государственной Думы и первых выборов : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.09. «Историография, источниковедение и методы исторических исследований» / Ю. Г. Григорьева. – М., 1995. – 246 с.
8. Дегтярев А. П. Воснные проблемы в деятельности Государственной Думы России, 1906-1917 гг.: Ист. опыт и уроки : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02. «Отечественная история» / А. П. Дегтярев. – М., 1996. – 330 с.
9. Державний архів Херсонської області. Путівник / [автори-упоряд. Віра Баранюк, Віктор Боровик, Луїза Виноградова та ін.]. – К. : Державний комітет архівів України, 2003. – 737 с.
10. Добринский К. Э. Эволюция образа Государственной Думы Российской Империи в общественном сознании в 1906-1917 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / К. Э. Добринский. – Саратов, 2002. – 19 с.
11. Кирьянов И. К. Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве : дис. ... доктора ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / И. К. Кирьянов. – Пермь, 2009. – 537 с.
12. Киян М. Ш. Депутати від українських губерній та міст у Державній Думі російської імперії першого та другого скликань (1906-1907): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 1998. – 19 с.
13. Коник О. О. Історія російської Державної думи як інтегруючий фактор сучасної російської державності (за матеріалами Інтернету) / О. О. Коник // Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 27. – С. 121–142.
14. Коник О. О. Л. А. Сабінін в Херсоні (1909-1910) : чиновник з особливих доручень без особливих доручень / О. О. Коник // Наукові записки / Херсонський краєзнавчий музей. – Херсон : Айлант, 2007. – С. 152–159.
15. Михайлова В. И. Наказы и приговоры сельских сходов первой Государственной Думе (на материалах украинских губерний): автореферат дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.01 «История Украины» / В. И. Михайлова. – Днепропетровск, 1976. – 19 с.
16. Могилевский Т. И. Государственная дума России как историографическая проблема / Т. И. Могилевский, Р. А. Циунчук, В. В. Шелохаев // Вопросы истории. – М., 2007. – № 11. – С. 3–17.
17. Приговоры и наказания крестьян Центральной России, 1905-1907 гг. : Сб. док./ Авт.-сост. Сенчакова Л. Т.; Под ред.: Данилова В. П., Корелина А. П. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 416 с.
18. Любичанковский С. В. Структурно-функциональный подход к истории местного управления Российской империи (1907-1917 гг.) / С. В. Любичанковский. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2005. – 402 с.
19. Садинов В. С. Государственная Дума России, 1906-1917 гг.: Историография проблемы : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.09. «Историография, источниковедение и методы исторических исследований» / В. С. Садинов. – М., 2001. – 243 с.
20. Світленко С. І. Просопографічні джерела про діячів соціально-революційного народництва в Україні 70-80-х рр. XIX ст. / С. І. Світленко // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття : зб. наук. праць. – Д. : Герда, 2007. – С. 419–429.
21. Топка Р. В. Формування суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами та ухвалами до I Державної Думи: джерелознавчо-методологічний аспект : дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Р. В. Топка. – Дніпропетровськ, 2002. – 194 с.
22. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К. : БМТ, 1996. – 239 с.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
 Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.